

МІЖНАРОДНІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ

УДК 930.85:82(477+430)“1800/1914”

Наталія Кривець

канд. іст. наук, старш. наук. співроб.

Інститут історії України НАН України

01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

E-mail: vsesvit_vid@ukr.net

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті досліджуються основні напрями українсько-німецьких літературних зв'язків у ХІХ — на початку ХХ ст. Особлива увага приділяється висвітленню впливу українського фольклору на творчість німецьких дослідників, процесу взаємопроникнення літератур, який набув розвитку впродовж ХІХ — початку ХХ ст., налагодження контактів між українськими й німецькими літераторами. Розкривається роль українських письменників у справі активного засвоєння творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Вовчка та ін. німецькою літературною громадськістю. Висвітлюється внесок у розвиток українсько-німецьких літературних зв'язків у зазначений період І. Франка. Аналізується перекладацька діяльність письменників двох країн, що значно розширила і зміцнила культурну взаємодію між ними. Зокрема, йдеться про осмислення рецепції спадщини Т. Шевченка, Й. Гете, Г. Гейне тощо.

Ключові слова: Україна, Німеччина, взаємозв'язки, рецепція, література, письменник, перекладач, художній твір.

Nataliya Kryvets

PhD in History, Senior Researcher

Institute of History of Ukraine

of the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskiy Street, Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: vsesvit_vid@ukr.net

FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN-GERMAN LITERARY RELATIONS IN THE NINETEENTH — EARLY TWENTIETH CENTURIES

The article studies the main trends in Ukrainian-German literary connections in the 19th century — the beginning of 20th century. Special attention is paid to the Ukrainian folklore influencing the creative work of German researchers, to the interpenetration of literatures progressing in the 19th century — at the beginning of the 20th century, and to the contacts establishing between the Ukrainian and German men of letters. The role played by the Ukrainian writers in the active assimilation of the works by I. Kotliarevsky, T. Shevchenko, Marko Vovchok and others, by German literary community, is described. The contribution of I. Franko to the development of Ukrainian-German literary connections in the mentioned period is covered. The translation practice of writers in these two countries that considerably expanded and consolidated the cultural interaction between them is analyzed. Particularly, this refers to the understanding the reception of the heritage left by T. Shevchenko, J. Goethe, H. Heine etc.

Keywords: *Ukraine, Germany, mutual connections, reception, literature, writer, translator, artwork.*

На сучасному етапі розвитку міжнародних зв'язків України зростає інтерес до історичного досвіду її взаємин із зарубіжжям у різних сферах суспільного буття. Важливе місце в системі економічної, політичної та культурної співпраці України з країнами Європи на всіх етапах історії традиційно посідала Німеччина. У рамках різнопланової проблеми українсько-німецьких відносин важливого значення набуває всебічне й об'єктивне висвітлення змісту і характеру взаємодії культур двох народів, аналіз різноманітних форм контактів, зокрема у сфері літератури, що органічно ввійшли в процес поступу національних культур двох країн і збагатили світовий культурно-історичний контекст.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю вивчення процесу взаємодії та взаємовпливу культур європейських народів, який у XIX — на початку XX століть набув більш стабільних і диференційованих форм, визначив гуманістичну сутність обміну художнім досвідом. У цей період розширилися контакти в усіх сферах літературно-мистецького життя, зросла роль культурних центрів, що прискорювало процеси взаємозближення. У контексті згаданої проблеми важливого значення й актуальності набувають дослідження особливостей формування української національної культури, зокрема й літератури, яка активно сприймала перспективні

тенденції розвитку культур Заходу і Сходу, впливу української літератури на культуру європейських народів, зокрема німецького, що свідчить про невіддільність і органічну присутність України в загальноєвропейському культурному процесі. Звернення до історичного контексту зв'язків українського й німецького народів у сфері літератури, вивчення питань взаємного ознайомлення із зразками художнього слова, публіцистики, фольклору, їхнього інтерпретаційного розуміння, перекладання й осмислення створює підґрунтя для подальшого збагачення традицій українсько-німецької культурної співпраці.

Починаючи з 1990-х років, коли набула розвитку підготовка досліджень на основі сучасної методології, комплексного опрацювання джерел, критичного засвоєння попередніх здобутків, з'явилася низка праць українських учених, в яких висвітлюються окремі аспекти історії українсько-німецьких літературних зв'язків у XIX — на початку XX ст. Серед них студії Н. Грицюти, Я. Погребенник, М. Зимомрі, В. Полека, Б. Ступарика, Є. Прісовського та ін.¹ Вагомий внесок у розробку цієї теми зробила відома вчена-літературознавець, перекладачка Я.М. Погребенник — дослідниця творчості Т.Г. Шевченка в німецьких перекладах. Із останніх студій ученої слід відзначити працю, присвячену творчості О. Кобилянської німецькою мовою, її творчим контактам з німецькими видавцями, редакторами, текстологічному аналізу двомовних новел письменниці².

Процес входження української літератури в німецькомовний простір на матеріалі художньої спадщини В. Винниченка, Г. Косинки, Б. Лепкого, Олександра Олесья, Миколи Хвильового, О.Грицяя у 1910–30-х роках розглядається у студіях Я.М. Лопушанського. 2000 року на цю тему він захистив кандидатську дисертацію «Рецепція української літератури в німецькомовному світі (перша пол. XX ст.)». Автор зазначає, що в Німеччині міжвоєнного періоду склалися сприятливі умови для популяризації українського письменства і зацікавлення читачів творчістю багатьох майстрів художнього слова³. У сучасному перекладознавстві роль перекладів української класичної прози в розвитку літературних взаємин українського й німецького народів досліджує О.М. Матвіїшин. 2011 року ним захищена кандидатська дисертація на тему «Українська проза початку XX століття в перекладах німецькою мовою: лінгвокультурний вимір», в якій здійснено комплексний аналіз перекладів на лексичному та фразеологічному рівнях, з'ясовано основні стилістичні особливості німецькомовних перекладів відомих перекладачів українського художнього слова В. Горошовського, О. Кобилянської тощо⁴. Окремі питання рецепції художньої спадщини Т. Шевченка в німецькомовному культурному середовищі досліджено в статті М. Зимомрі й І. Зимомрі. Автори аналізують інтерпретаційні оцінки таких німецьких рецепієнтів, як Я.-П. Йордан, Г.-Л. Цунк, Й.-Г. Обріст⁵.

Питанням історії українсько-німецького художнього перекладу від середини XIX ст. до середини другого десятиліття ХХІ ст. присвячена праця М. Іваницької, що побачила світ 2015 р. У монографії висвітлюється роль особистості перекладача як чинника міжлітературних взаємин. Авторка зазначає, що історія українсько-німецьких літературних контактів чітко доводить вагомість ролі перекладача як культурного посередника у взаєминах між країнами. Адже перекладач репрезентує іншомовній аудиторії не тільки літературний твір, а й країну його походження і її культуру⁶.

Мета дослідження полягає у висвітленні українсько-німецьких літературних взаємин XIX — початку ХХ ст., розкритті динаміки їхнього розвитку, аналізі основних форм рецепції національного письменства в німецькому літературному процесі, сприйняття, вивчення, перекладання німецької літератури в Україні.

Важливим чинником літературного процесу є духовні взаємозв'язки між народами, обмін культурними цінностями між ними. XIX ст. знаменує початок поглибленого ознайомлення німецьких письменників з українською літературою. І першоджерелом стала героїчна історія українського народу, його багатий фольклор. Саме на історичному ґрунті виникає інтерес німецьких дослідників до української тематики, яка була досить поширеною у європейських літературах XVIII–XIX ст. Зацікавлення українською літературою зростало з появою визначних художніх творів.

На початку XIX ст. українська література синтезувала в собі здобутки народної словесності, прислів'їв, приказок, духовно-релігійної лірики тощо. Початком нового розвитку української словесності став вихід у світ 1798 р. перших трьох частин поеми І. Котляревського «Енеїда». Вона розпочинає період «нової української літератури». «Енеїда» стала першим друкованим твором, написаним протонародною українською мовою, яка мала живе джерело саморозвитку. І. Котляревський у поемі відображає, переважно в плані гумористичному, різні сторони життя українців у широкому контексті історії, звичаїв, традицій і національного побуту. Цей твір приніс авторові великий успіх серед сучасників. 1821 р. його було обрано почесним членом петербурзького «Вільного товариства аматорів російської словесності»⁷.

У першій половині XIX ст. у працях німецьких дослідників почали з'являтися перші згадки про І. Котляревського як письменника, про його твори. Німецький мандрівник і письменник Й.Г. Коль, який 1838 р. подорожував південними районами Російської імперії і на основі своїх вражень і записів видав 1841 р. у Німеччині книгу «Подорож до Південної Росії», зазначав, що «одним з найвдаліших і найоригінальніших

нових творів малоросійської літератури є «Енеїда» Котляревського». Й. Коль у своїй книзі подає багато відомостей про природні умови, економіку, історію та культуру України. Велику увагу він приділив опису окремих регіонів України, подав відомості про Харків, Кременчук, Миколаїв, Одесу, Білгород, Ялту, Сімферополь та інші міста, їх адміністративні, навчальні, торговельні заклади, церкви. Розповідаючи про Полтаву, батьківщину українського письменника, театрального діяча І. Котляревського, німецький дослідник згадував також про Полтавську битву (1709), її значення в історії Росії, України і Європи⁸.

Про творчість І. Котляревського і її роль в історії українського письменства йдеться і в працях Г. Адама. Німецький дослідник і перекладач, який був знайомий з О. Кобилянською й О. Маковеєм, став автором низки статей про українську літературу, в яких інформував німецьку громадськість про кращих її представників, зокрема І. Котляревського. Німецький критик називав автора «Енеїди» будителем національної свідомості рідного народу. Він дав високу оцінку твору українського поета. Г. Адам виявив особливе зацікавлення мовою «Енеїди», вказував на її народність, багатство, різноманітність. Він також писав про І. Котляревського як про драматурга, автора перших українських п'єс — «Наталка Полтавка» (1838) та «Москаль-чарівник» (1841), що ставилися у Полтавському театрі й поклали початок нової української драматургії. Із статтями про І. Котляревського в німецькій пресі виступали й українські письменники. 1898 р. у журналі «Die Gesellschaft» («Товариство»), що виходив у Лейпцигу, була опублікована розвідка О. Маковея «До питання про дослідження української літератури», в якій він дав позитивну характеристику його творам, зокрема «Енеїди». Саме творчість І. Котляревського була добрим прикладом для багатьох українських письменників: І. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка та ін.

Велике значення для поступу літератури перших десятиліть XIX ст. мала наукова фольклористична діяльність. Окремі зразки української народнопісенної творчості були перекладені німецькою мовою та видані 1829 р. у збірці «Ruthenische Volkslieder» В. Поля. Українська пісня завжди справляла глибоке враження на мандрівників, знавців цієї справи. Так, німецький письменник, перекладач Ф. Боденштедт, який подорожував у 1840–1845 рр. Російською імперією, видав 1845 р. у Штутгарті в німецькомовному перекладі збірку українських народних пісень під назвою «Поетична Україна». У вступі до неї він зазначав, що його завданням було ознайомити своїх співвітчизників з історією України, розкрити поетичне народне багатство. До «Поетичної України» було включено понад сорок фольклорних творів. Серед них — «Стоїть явір над водою» Г. Сковороди, «Віють вітри, віють буйні» І. Котляревського та ін.

пісні й думи. Більшість із них і досі вважаються найкращими зразками українського пісенного фольклору. «Поетична Україна» була позитивно сприйнята німецькими вченими й літературними критиками. Вони зазначали, що Боденштедтові вдалося вірно відтворити українські народні пісні в усій їхній простоті, метричній своєрідності. Збірка відкривала німецькому читачеві шлях до пізнання української народної культури.

Для долі українського письменства та забезпечення його розвитку мали значення авторитетні наукові узагальнюючі праці, що з'являлися того часу. Серед них — «История славянских литератур» російських учених О. Пипіна та В. Спасовича (1879), один із розділів якої був присвячений українській літературі, «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» М. Петрова (1884). Німецькою мовою «История славянских литератур» вийшла 1880 р. у Лейпцигу. 1891 у Берліні з'явилася двохтомна «Загальна історія літератури» німецького літературознавця і критика Г. Карпелеса. У ній він розглянув у контексті світової літератури розвиток української від найдавніших часів до кінця ХІХ ст. Г. Карпелес зазначав, що новий період розвитку української літератури започаткував І. Котляревський, який у своїх творах «вдало передав характерні риси життя рідного народу». Він також зазначав, що «творчість найвидатнішого українського поета Тараса Шевченка виросла з його любові до народу. Уже в перших поезіях виявляється глибоке поетичне відчуття національного життя своєї батьківщини з її великим історичним минулим...»⁹. Праця Г. Карпелеса користувалася великою популярністю в Німеччині, була перекладена багатьма мовами світу. Деякі відомості про українське письменство містяться в «Історії світової літератури» німецького літературознавця Ю. Гарта, що у двох томах вийшла впродовж 1893–1896 рр. у Берліні. Поряд із ознайомленням німців з українською народною творчістю зростало їхнє зацікавлення творчим доробком окремих вітчизняних письменників.

Упродовж ХІХ ст. набуло розвитку осягнення Т. Шевченка як поета світового рівня, з'являлися нові переклади в літературах російській, польській, а також німецькій. Німці зацікавилися творчістю Т. Шевченка ще у 40-ві роки ХІХ ст. Спочатку на сторінках німецьких часописів з'являлися коротенькі замітки про вихід у світ його творів, пізніше почали друкуватися переклади окремих, переважно ліричних, поезій поета, статті про нього. Так наприклад, 1843 р. у «Щорічнику слов'янських літератур, мистецтва і науки», що виходив у Лейпцигу, була опублікована замітка Я.-П. Йордана щодо поеми «Гайдамаки». У «Науковому додатку до Лейпцизької газети» від 10 червня 1860 р. з'явилася стаття «Російський митець», яка містила автобіографію Т. Шевченка у німецькомовному перекладі й вступне слово Г.-Л. Цунка. Він є також

автором статті про Т. Шевченка «Життя російського поета», що побачила світ 1862 р. у лейпцизькому журналі «Альтанка»¹⁰.

Перешкоди, що чинив російський уряд розвитку української національної культури, змушували її діячів використовувати видавничі можливості в Німеччині. 1859 р. у Лейпцигу вийшло нелегальне видання «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки», де було вміщено політично гострі Шевченкові твори «Кавказ», «Холодний Яр», «Як умру, то поховайте», «За думою дума», «І мертвим, і живим, і ненародженим»¹¹. Так, в останньому, кидаючи погляд і в минуле, і в сучасне, Т. Шевченко з боєм констатує роз'єднаність з рідним народом української культурної і політичної еліти, якій і адресоване послання.

Важливе значення для глибшого засвоєння творчості Т. Шевченка в німецькій літературі мала праця австрійського поета, перекладача Й.-Г. Обріста «Тарас Григорович Шевченко — український поет», що вийшла німецькою мовою 1870 р. у Чернівцях. У ній вміщено біографічний нарис про Т. Шевченка і переклади низки його поезій. Автор зазначав, що «переклади свої я вирішив відкрити нарисом про життя Шевченка, щоб звернути увагу німецьких перекладачів на його своєрідну, справді національну поезію, яка за межами батьківщини поета мало відома або й зовсім невідома...». Далі він писав, що коли б цією працею йому вдалося зацікавити лише одного або кілька істориків літератури чи перекладачів, то цим була б зроблена велика послуга як німецькій, так і українській літературі, і самотній поетичний талант Шевченка знайшов би заслужене визнання¹². З виходом у світ праці Й. Обріста німецький читач дістав можливість ознайомитися з творами великого українського поета й оцінити красу його художнього генія. Й. Обріст декілька років працював учителем Чернівецької греко-католицької вищої реальної школи і був знайомий з українськими письменниками, зокрема з С. Воробкевичем, Л. Кириловичем, С. Мартиновичем. Він визначив фольклорні джерела творчості Т. Шевченка, високо оцінив її соціальні мотиви. Й. Обріст зіставляв українського поета з видатними німецькими письменниками XIX ст., намагався визначити його місце у світовому літературному процесі того часу. Він, зокрема, порівнював Т. Шевченка з німецьким поетом Г.А. Бюргером¹³. «Шевченкова муза багато в чому подібна до музи нашого прославленого Бюргера. Як поезію останнього не можна належно зрозуміти, не знаючи характеру німецької народної пісні, не збагнувши її внутрішньої сили, так само не можна проникнути і в поезію Шевченка, не знаючи української народної пісні...» — писав Й. Обріст¹⁴. Німецький дослідник високо оцінював твори геніального поета за те, що він, збагатившись надбаннями передової суспільної думки, зумів висловити у своїй творчості інтереси і прагнення народу.

Й. Обрістові належать переклади ліро-епічних творів Т. Шевченка «Гайдамаки», «Гамалія», «Гарасова ніч», де основним історичним матеріалом стають, звичайно, події доби козацьких воєн, у літературній інтерпретації яких представлено національний характер. Слід зазначити, що в перекладача виникали і певні труднощі. Справа в тому, що Т. Шевченко і в ліричній, і поемічній частинах цих творів, користуючись народними формами мови (прислів'я, сентенції і т.д.), надає їм нового іронічного осмислення. І цей суб'єктивний елемент, внесений у прості формули народного афоризму, дуже тяжко передати засобами чужої мови. Й. Обріст зокрема зазначав: «Переклад «Гамалії» був справою дуже важкою через її метричну будову. За винятком кількох місць, майже кожна частина цього твору написана іншим віршовим розміром»¹⁵. Він переклав також поезії Т. Шевченка «Іван Підкова», «Лілея», «Русалка», «Утоплена» та ін.¹⁶ Незважаючи на те, що переклади Й. Обріста мали чимало недоліків інтерпретаційного характеру, вони справили суттєвий вплив на подальше вивчення художньої спадщини поета німецьким письменством. Й.-Г.Обріст, як зазначають у своїй статті М. Зимомря й І. Зимомря, «підготував у 70–90-х рр. ХІХ ст. плідний ґрунт для глибшого сприйняття ідейно-тематичних аспектів Шевченкового художнього письма, його національної специфіки, історичної та естетичної колористики»¹⁷.

Після Й. Обріста з'явилися переклади з Т. Шевченка К. Климковича, П. Скобельського, О. Грицяя та ін. українських авторів. Так, К. Климкович переклав з української мови німецькою низку ліричних віршів, написаних Т. Шевченком у засланні, а також основні історичні твори українського поета «Гайдамаки», «Гамалія» тощо. Перекладацька майстерність дозволяє К. Климковичу надзвичайно точно зберегти ритміку оригіналу, і це при глибокій і образній передачі змісту твору підсилює враження від перекладу. Частина перекладів К. Климковича не була опублікована. Серед них: «Закувала зозуленька», «Зацвіла в долині червона калина», «Ой чого ти почорніло», «Не женися на багатій», «Самому чудно. А де ж дітись», «По вулиці вітер віє», «І небо невмите і заспані хвили»¹⁸. Вони зберігаються у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України у фонді І. Франка. П. Скобельський у 1872–1874 рр. переклав німецькою мовою близько двадцяти віршів Т. Шевченка, але надруковано лише два (вже після смерті перекладача) «І широкою долину» та уривок з поеми «Гайдамаки». У німецькому журналі «Ukrainische Nachrichten» були опубліковані переклади О. Грицяя. Він прекрасно володів німецькою літературною мовою, особливу увагу приділяв змістові поезій Т. Шевченка, намагаючись донести до німецького читача революційні ідеї, втілені в них, відтворити

настрій і мелодійне звучання його лірики. У своїх перекладах він вміло передає глибоко народну й надзвичайно поетичну мову Т. Шевченка.

Розвиткові українсько-німецьких літературних зв'язків у ХІХ ст. сприяв австрійський письменник, критик і публіцист К.Е. Француз. Він народився в Україні, закінчив Чернівецьку німецьку гімназію, від 1867 р. навчався у Віденському університеті. У Чернівцях зблизився з Й. Обрістом й українським поетом С. Воробкевичем. Це знайомство пробудило глибоку зацікавленість К. Францоza культурою українського народу, його легендами та піснями. Подорожуючи Україною, ознайомився з особливостями української народної поезії. Він зробив низку перекладів прикарпатських народних пісень німецькою мовою, що були опубліковані на сторінках німецьких періодичних видань. Серед них «Ой на горі ялина зелена», «Щоденно він до лісу ходить», «Полюбила миленького», «Ой куди ж його забрали, та бідного Василя», «Ой піду я до Відня», тощо.

За прикладом Й. Обріста К. Француз вивчав життя і творчість Т. Шевченка, захоплювався його багатограним талантом, віддаючи йому належне як загальнослов'янському генію. Велике значення мала його діяльність щодо ознайомлення німецького читача з творчістю Т. Шевченка. У його збірці нарисів «Від Дону до Дунаю», виданій 1878 р. німецькою мовою, К. Француз опублікував статтю «Українці та їх співець», в якій особливу увагу приділено українському Кобзареві. Автор показав глибоко національний характер Шевченкових віршів, їхній органічний зв'язок із народною творчістю¹⁹. Т. Шевченко, який виріс на ґрунті національної фольклорної традиції, постійно звертався до численних пісень, легенд, дум. К. Француз звернув увагу читачів на універсальність таланту Т. Шевченка, який володів різними літературними жанрами — балада, романс, ода, сатира, віршова новела, памфлет тощо. В іншому нарисі «Тарас Шевченко» К. Француз передав зміст «Долі», «Не додому вночі йдучи», «Тарасової ночі» тощо. Детально проаналізував поеми «Утоплена», «Лілея», «Гайдамаки». У нарисах письменник розповідає також про творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Франка, Ю. Федьковича, Марка Вовчка, Л. Глібова та ін., що вказує на обізнаність К. Францоza з українською літературою²⁰.

К. Француз спробував класифікувати Шевченкову художню спадщину за тематикою і жанровими особливостями. Він зазначав, що коли заглибитись у двотомник творів Кобзаря, то його творчість можна поділити на чотири групи: політична лірика, безтенденційні ідилічні пісні про природу й кохання, соціальні жанрові картини і нарешті історичні балади й епічні твори²¹. Найвище серед інших він ставив поему «Гайдамаки», найоб'ємніший поетичний твір Т. Шевченка, присвячений історичному минулому. Окремою книгою поему було видано 1841 р. Вона сприй-

мається як глибоко народний твір, і ця народність виявляється не тільки у змалюванні народу, його дум і почуттів, але значною мірою також у народності форми, у використанні мовних скарбів народу. К. Францоз називав поему «Гайдамаки» одним із видатних досягнень слов'янської літератури. З великим захопленням він розповідав про поеми Т. Шевченка «Кавказ», «Єретик», «Сон», «Холодний яр», «І мертвим, і живим», «До Основ'яненка», про лірику Кобзаря²². Без сумніву, найбільшим здобутком поезії першого періоду заслання 1847–1850 рр. є його лірика особистісного звучання. З перекладів К. Францоza творів Т. Шевченка був опублікований лише один вірш «Минули літа молодії» 1870 р. у Чернівецькому німецькомовному збірнику «Книжні листки».

У своїй творчій діяльності К. Францоз значну увагу приділяв українській тематиці, написав низку прозаїчних творів німецькою мовою, таких як «Воловецьке повстання» (1874), «Староста з Білої» (1875), «Боротьба за правду» (1882) тощо, в яких змалював тяжке життя буковинців, нестерпне становище прикарпатського селянства, їхню боротьбу за соціальне визволення, намагався розкрити діяльність загонів опришків, що діяли на Прикарпатті та Буковині, симпатизував ідеям українського національно-визвольного руху²³. Оповідання, повісті К. Францоza були джерелом інформації про Україну, її історію і культуру. У них автор розкрив національно виражений колорит народного побуту і звичаї різних соціальних прошарків Галичини й Буковини у XIX ст., подав правдиве зображення прикарпатських сіл і міст. На працях К. Францоza позначився вплив Т. Шевченка. Це відчувається в загальному колориті повістей, у поетизації трагічної долі дівчини-кріпачки, у змалюванні стихійного гніву й помсти, у використанні фольклорного матеріалу.

1886 р. К. Францоз переїхав до Берліна, де видавав літературний журнал «Deutsche Dichtung», на сторінках якого друкувалися художні твори сучасних німецьких письменників, а також переклади із зарубіжної літератури. 1889 р. у берлінському журналі «Die Nation» була опублікована стаття К. Францоza «Українські поети», в якій він зазначав, що Т. Шевченко належить до кола найвизначніших поетів слов'янського світу: «Шевченко наскрізь національний народний поет, в його піснях відчутний вплив народної поезії»²⁴. У цій статті, а також у нарисі «Література українців», який побачив світ у другому виданні двотомника «Від Дону до Дунаю» (1889), австрійський літературознавець зробив загальний огляд української літератури, відзначив роль у її розвитку таких майстрів художнього слова, як Г. Сковорода, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, Ю. Федькович, І. Франко, І. Нечуй-Левицький та ін.

1878 р. у «Журналі іноземної літератури», що виходив у Берліні, німецький критик В. Каверау опублікував статтю «Тарас Шевченко».

Йому також належить переклад поеми «Кавказ», що заслужив на високу оцінку І. Франка.

Серед німецьких перекладачів творів Т. Шевченка була також поетеса і скульпторка із Франкфурта, відома під псевдонімом «Юлія Вергінія». Вперше її переклади поезій Т. Шевченка «Заповіт», «Сонце заходить, гори чорніють», «Тече вода в синє море» за сприяння професора А. Зеліба було опубліковано 1910 р. у міжнародному німецькомовному журналі «Праця і свобода», що виходив у Лозанні. А. Зеліб, німець за походженням, народився на Львівщині, потім жив і працював у Швейцарії, був великим прихильником української літератури, зокрема Т. Шевченка та І. Франка. Він познайомив Ю. Віргінію з творчістю Т. Шевченка і допоміг їй видати 1911 р. у Лейпцигу збірку її перекладів німецькою мовою під назвою «Вибрані вірші Тараса Шевченка» з передмовою і коротким біографічним нарисом про поета. Цю збірку німецька поетеса присвятила А. Зелібу, на ній вона написала такі слова німецькою мовою: «Пану професору Артуру Зелібу на знак дружби». До збірки ввійшли переклади «Гамалії», «Кавказу», «Івана Підкови», ліричних віршів. У деяких перекладах віршів Т. Шевченка авторка наслідувала форму німецьких народних пісень. У передмові до збірки Ю. Віргінія наголошувала, що Т. Шевченко є великим і самобутнім талантом і посідає визначне місце у світовій літературі. Далі вона писала: «І коли своїми перекладами, які я намагалася виконати якнайкраще, наважуюся щось зробити для Шевченкової музи, то це пояснюється ширим захопленням цим справжнім поетом, який вийшов із простого закріпаченого люду, дуже глибоко відчував соціальне горе не тільки свого народу, але й усього людства»²⁵. Видана збірка перекладів широко обговорювалася в німецькій пресі. Так, німецький поет і літературний критик Т. Герольд у своїй рецензії на збірку віршів Т. Шевченка в перекладі Ю. Віргінії писав, що заслуга франкфуртської поетеси полягає в тому, що вона своїми перекладами ознайомила німецьких читачів із творчістю Т. Шевченка. Німецька письменниця А. Гейне у рецензії на цей збірник, надрукованій у газеті «Berliner Tageblatt», зауважувала, що Ю. Віргінія познайомила нас із незвичайною людиною: національним поетом України Тарасом Шевченком. І. Франко зазначав у своїй рецензії: «Книжка присвячена нашому землякові професору Зелібові, якого авторка називає своїм приятелем, і якому, певно, треба завдячити те, що він звернув її увагу на нашого поета і поміг їй зрозуміти та відчутти його поезію»²⁶.

Пізніше Ю. Віргінія у своєму листі від 18 березня 1927 р. до редакції львівського жіночого журналу «Нова хата», яка звернулася до неї з проханням розповісти, яким чином вона ознайомила з творчістю Т. Шевченка, що спонукало її до перекладання його поезій, зазначала:

«Щораз більше я заглиблювалася в цю наскрізь самобутню поезію, в цілісну особистість поета, трагедія життя якого мене зворушила, поета, який став символом усього народу. Саме його співчуття до всіх слабих, пригнічених вразило мою жіночу душу. Можливо також його талант художника-маляра промовив до мого мистецького відчуття, адже ж я сама, власне малярка. І коли я до п'ятдесятиріччя з дня смерті Шевченка видала свої переклади, вони здобули в німецькій пресі загальне визнання. Це був 1911 рік»²⁷.

Важливе значення для поширення творчого доробку Т. Шевченка в Німеччині мав переклад А. Зеліба повісті «Художник», що з'явився 1912 р. у Лейпцигу. Вступну статтю до німецького видання цієї повісті написала редактор Ю. Вірґінія. У ній вона, зокрема, зазначала, що після того, як минулого року видала вибрані вірші Т. Шевченка в німецькому перекладі з біографічними відомостями про життя і творчість поета, вона хоче познайомити німецьких читачів з його повістю «Художник». Згадані переклади не вичерпують усієї кількості публікацій творів Т. Шевченка в Німеччині впродовж другої половини ХІХ — початку ХХ ст. Проте вони яскраво ілюструють великий інтерес і любов німецького читача до творчості українського поета.

Важливий внесок у справу розвитку українсько-німецьких літературних зв'язків зробила Марко Вовчок. Однією з цікавих сторінок творчості письменниці є її перекладацька діяльність. Як високоосвічена жінка, чудово володіючи кількома європейськими мовами, вона захоплено перекладала з французької, німецької, англійської, польської, датської, чеської та ін. мов. За свою майже півстолітню діяльність Марко Вовчок переклала близько шістдесяти романів, повістей, оповідань і казок видатних зарубіжних письменників російською мовою. Звичайно, перекладала вона насамперед тих поетів і прозаїків, яких любила, чиї погляди поділяла й високо цінувала.

За роки життя в Україні (1853–1858 рр.) Марко Вовчок збирала й вивчала український фольклор, опанувала українську мову. Впродовж 1856–1857 рр. написала декілька художніх творів українською мовою, які вийшли 1857 р. в Санкт-Петербурзі під назвою «Народні оповідання Марка Вовчка». Загальною темою «Народних оповідань» є селянське життя, герої цих творів та оповідачі — представники народу, простого люду. Це високомистецький твір, де в художньо вільний спосіб розгорнуто складну проблематику життєвого шляху людини. Збірку «Народних оповідань» Марка Вовчка із захопленням вітав Т. Шевченко.

Під час перебування за кордоном (1859–1867 рр.), зокрема в Німеччині, Марко Вовчок досконало вивчила німецьку мову і читала німецьких класиків в оригіналі²⁸. Після повернення до Санкт-Петербурга 1867 р.

вона разом із Д.І. Писарєвим переклала велику за обсягом працю німецького вченого-зоолога А.Е. Брема «Життя тварин (1863–1869)»²⁹. В основу шеститомної праці А. Брема лягли його спостереження, зроблені під час подорожей Африкою, Європою, Західним Сибіром тощо. Ця книга для багатьох поколінь стала кращим посібником із зоології. У Санкт-Петербурзі Марко Вовчок очолювала журнал «Переводы лучших иностранных писателей»³⁰. Від 1868 до 1875 рр. разом із Д. Писарєвим, М. Некрасовим, М. Салтиковим-Щедріним вона брала участь у виданні журналу «Отечественные записки». 1869 р. у Санкт-Петербурзі вийшов у її перекладі роман німецько-чеського письменника А. Майснера «Чорножовтий прапор», в якому автор розглядає суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Австрії після революції 1848 р. Слід наголосити, що переклади Марка Вовчка відповідали вимогам свого часу й відіграли значну роль у збагаченні вітчизняної культури.

На рубежі 60–70-х рр. розпочинається новий етап розвитку української прози. На цей час основу прозового набутку національного письменства становить доробок Марка Вовчка та ін. авторів³¹. Чимало її україномовних творів до кінця 60-х рр. XIX ст. було перекладено багатьма мовами, у тому числі німецькою. Одну з перших спроб ознайомити німецьких читачів із творчістю Марка Вовчка зробив редактор журналу «Вечерниці» (Львів, 1862–1863 рр.) поет К. Климкович. Автор низки публіцистичних творів, він виступав як перекладач з багатьох мов. 1869 р. у журналі «Бабка», який виходив німецькою мовою в Ризі, було опубліковано чотири оповідання Марка Вовчка «Отець Андрій», «Сестра», «Данило Гурч» і «Козачка»³². 1873 р. у Відні побачив світ переклад її оповідання «Два сини». У 1870-ті роки в Нюрнберзі вперше була видана німецькою мовою повість «Маруся».

Важлива роль у популяризації української літератури, зокрема й творчості Марка Вовчка на початку XX ст., належить віденському журналу «Ruthenische Revue», в якому, крім українських авторів, друкувалися й німецькі критики та літературознавці. 1903 р. на сторінках цього видання з німецькомовними перекладами оповідань Марка Вовчка «Два сини» та «Максим Гримач» виступила вже відома на той час українська письменниця О. Кобилянська. До перекладів вона написала передмову під назвою «Марко Вовчок та її оповідання», в якій ознайомила читачів із життям і творчістю письменниці, відзначила її велику роль в історії української літератури. О. Кобилянська як представник новітньої літературної хвилі з висоти досвіду всього XIX ст. вважала за необхідне наголосити, що твори Марка Вовчка «відзначаються реалістичною правдою, простим, глибоко захоплюючим способом зображення, силою почуття і мистецькою красою форми і мови; вони з повним правом стали в ряд з найкращими творами світової літератури про селянство»³³.

Свою творчість О. Кобилянська починала німецькою мовою. Її твори головним своїм стрижнем мають ідею свободи жіночої особистості, що багатьма дослідниками кваліфікована як вияв неоромантизму. Крім творів Марка Вовчка О. Кобилянська переклала німецькою мовою оповідання, новели В. Стефаніка «Сама-саміська», «Катруся», «Лист», А. Мартовича «Мужицька смерть», Н. Кобринської «Чудовище», Олени Пчілки «Соловйовий спів», Лесі Українки «Голосні струни» тощо. Її переклади з українських письменників, як зазначає Я. Погребенник, «допомогли німецьким читачам відкрити для себе нових, невідомих авторів, сприйняти нові ідеї оригінальної літератури»³⁴. О. Кобилянська підтримувала творчі контакти з німецькими письменниками, видавцями, редакторами, зокрема з Л. Якобовським, Г. Адамом та ін., активно публікувалася на сторінках німецької періодики.

Німецькі читачі мали можливість ознайомитися з українською літературою, і зокрема з ранньою творчістю Марка Вовчка, завдяки праці О.М. Пипіна і В.Д. Спасовича «История славянских литератур», яка, як уже зазначалося, була перекладена німецькою мовою. Популяризації творчості Марка Вовчка серед німецьких читачів сприяла також уже згадувана вище стаття О. Маковея «До питання про дослідження української літератури», яка була надрукована в німецькому журналі «Die Gesellschaft», де він стисло охарактеризував творчість письменниці та її місце в історії української літератури³⁵. В особистій бібліотеці Марка Вовчка, як згадував у своїх спогадах її син Б.О. Маркович, «з німецьких книжок виділявся невеликий, але для свого часу розкішний, примірник «Фауста» Й. Гете, подарований їй І. Тургенєвим 1859 р. У такій же зеленій оправі з позолоченим обрізом зберігався у неї томик улюблених пісень Гейне..., були ще окремі томи А. Вебера, Ф. Шлоссера, Ф. Шпільгагена, П. Гейзе...»³⁶. Це свідчить про широку обізнаність Марка Вовчка з німецькою літературою.

Особливу роль в історії українсько-німецьких літературних зв'язків кінця XIX — початку XX ст. відіграла наукова й перекладацька діяльність письменника, публіциста, літературознавця І. Франка. Історико-культурологічні сюжети складають значну частину його студій. Майже в кожній історичній праці проглядається широкий європейський або й світовий контекст. І. Франко спирався на європейський досвід, докладав зусиль, щоб ознайомити українського читача з ідеями, визначальними в політичному й культурному житті тогочасної Європи, плекав рідну літературу. Літературний розвиток в Україні І. Франко повсякчас розглядав на тлі явищ інших літератур, передусім тих, з якими українське письменство мало реальний зв'язок — російської, польської, німецької тощо. Діяльність І. Франка у сфері українсько-німецьких культурних взаємодій

надзвичайно багата й різноманітна. Зупинимось лише на деяких її аспектах.

Добре володіючи німецькою мовою, І. Франко постійно виступав із статтями про українську літературу в німецькій пресі. Він вів активне листування німецькою мовою з перекладачами його творів, редакторами та видавцями німецькомовних газет і журналів, зокрема головним редактором двотижневика «*Ruthenische Revue*» Р. Сембратовичем, відомим ученим В. Ягичем, близькими людьми і знайомими, серед яких була О. Рошкевич. І. Франко написав низку оповідань німецькою мовою. Серед них: «Вівчар», «Острий преострий староста», «Історія однієї конфіскати», «Розбійник і піп», «Із галицької Книги Битія», «Терен у нозі» та ін. Упродовж усього життя І. Франко віддавав багато часу і сил перекладацькій діяльності, справедливо вважаючи її одним із найважливіших засобів розвитку української літературної мови, та й самої літератури. Німецькою мовою він переклав кілька народних українських пісень і низку віршових творів Т. Шевченка. Слід наголосити, що переклади І. Франка відзначаються високою майстерністю. Так, перекладаючи вірші Т. Шевченка, він досить точно відтворює форму й зміст твору, при цьому в перекладі не губиться неповторний голос поета.

Особливий інтерес ученого викликала справа перекладу творів Т. Шевченка німецькою мовою як зарубіжними, так і українськими авторами. Слід зазначити, що не всі переклади були вдалими, адже нелегко передати своєрідні образи поета, органічно зв'язані з народною творчістю. Недостатньо лише добре знати українську й німецьку мови, потрібно проникнути в глибину світогляду автора, вірно відчутти дух його творчості. Не всім перекладачам вдавалося відтворити ритмічний рисунок, багатство рим і пафос Шевченкових поезій. Справедливо відзначаючи не завжди високий рівень частини перекладів, що друкувались у тогочасній періодиці, І. Франко як рецензент в одній зі своїх статей писав, що особливо це стосується таких наскрізь національних і своєрідних творів, як Шевченкові: «Незвичайна простота вислову, його мальовничість та натуральність ваблять перекладача, але разом доводять його до розпачу, коли він хоче своїм перекладом передати не лише механічно значення українських віршів, але хоч приблизно українську мелодійність, враження, яке робить оригінал»³⁷.

У 1879–1880 рр. І. Франко у серії «Дрібна бібліотека» опублікував збірку перекладів українською мовою «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», до якої увійшли 18 творів з німецької, англійської та російської поезій, серед них кілька віршів Г. Гейне, інші зразки німецької лірики³⁸. У перекладах І. Франка широко представлена література кінця XVIII–XIX ст., зокрема, німецькомовна — Й.-В. Гете, Ф.-К.-С. Шиллер,

Г.-Е. Лессінг, Г. Гейне, Н. Ленау, К.-Ф. Мейєр, Д. фон Мілієнкрон та ін. Чудовий знавець німецької мови й літератури, він не обмежувався лише одними перекладами, а у вступних статтях подавав біографічні дані німецьких письменників, зупинявся на характеристиці їхнього світогляду, висловлював свої думки-погляди з багатьох питань суспільно-політичного та історико-літературного характеру. Л. Рудницький у своїй праці про І. Франка зазначав, що у Франковій прозі, поезії, листах і статтях є численні згадки про німецьких поетів, письменників, філософів і культурних діячів. Багатьох із них І. Франко цитує у своїх творах і оцінює їхню творчість³⁹.

1882 р. у Львові у видавництві «Світ» вийшов друком переклад І. Франка українською мовою першої частини «Фауста» Й. Гете. Українці отримали можливість ознайомитися з цим шедевром німецької і світової літератури. До перекладу першої частини «Фауста» І. Франко написав дві передмови. У першій редакції він охарактеризував значення твору Й. Гете для політично-культурного й літературного відродження Німеччини, а в другій глибоко перейнявся роздумами Й. Гете щодо майбутнього Німеччини і всього світу⁴⁰. Переклад третього акту другої частини під назвою «Гелена і Фавст» побачив світ спочатку в «Літературно-науковому віснику» (1899, кн. 10), на сторінках якого І. Франко активно виступав як учений-філолог, перекладач, уміщував цілу низку своїх нових, передусім поетичних творів. Того ж року у Львові був опублікований окремим виданням переклад І. Франка третього акту другої частини «Фауста» Й. Гете, присвячений 150-літтю від дня народження німецького поета⁴¹. Серед перекладених І. Франком творів Й. Гете українською мовою — вірші «Прометей» (1879), «Переміна рослин» (1879), «Бог і баядера» (1882), «Рибак» (1912), «Наречена з Корінфа» (1932), поема «Герман і Доротія (1917)»⁴². 1913 р. І. Франко зі своїми «Вступними увагами» й поясненнями видав книгу «Найстаріші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв.».

І. Франко був не лише перекладачем творів Й. Гете, але й дослідником його творчості, знавцем критичних праць про німецького письменника. Різноманітність поетичної спадщини Й. Гете, складність і суперечність його творчого шляху, за якими не відразу відкривалась єдність його художньої особистості, пояснюють ту обставину, що творчість німецького митця, особливо лірична, різними аспектами сприймалась і входила в історію української поезії. Й. Гете бачив свій ідеал у культурі особистості, в гармонійному розвитку всіх фізичних і духовних сил людини, в її гармонії з навколишньою природою і у творчій діяльності. У творчості Й. Гете ліриці належить визначне місце. Панування лірики й ліричних жанрів вирізняє загалом німецьку літературу часів Й. Гете, а також епохи романтизму, аж до Г. Гейне (1797–1856). У 1770–1775 рр. під

впливом німецького філософа, критика Й.Г. Гердера і народної пісні, ідей епохи літературної революції Й. Гете створив новий жанр ліричного вірша: мить переживання, щирого, яскравого і пристрасного, почуття природи і любові виражаються безпосередньо в емоційно-дійовій пісенній формі. Це зокрема такі вірші, як «Зустріч і розлука», «Травнева пісня» (1771), «Нова любов — нове життя», «Белінде», «На озері» (1775). Новий етап у розвитку лірики Й. Гете намітився уже з самого початку перебування його у Веймарі (1775–1786). Вірші перших веймарських років просякнуті прагненням до заспокоєння схвильованого, пристрасного почуття поета, до душевної гармонії і ясності.

1827 р. поет П. Гулак-Артемівський, ховаючи ім'я за криптонімами, надрукував на сторінках московського журналу «Вестник Европы» свій переклад українською мовою балади Й. Гете «Рибак» (1778) під заголовком «Рибалка». Ця балада, так само як і «Лісовий цар» Й. Гете (1782), уже дещо віддаляється від простоти композиції народно-пісенного стилю, але зберігає загальний ліричний характер, її тематика почерпнута з фольклору, але використана для вираження сучасного, романтично забарвленого відчуття природи. П. Гулак-Артемівський переклав фольклорну за темою баладу Й. Гете мовою українського пісенного фольклору. Цей переклад належить до раннього етапу засвоєння поезії Й. Гете нашим письменством.

Багато перекладів з німецької поезії, зокрема з Г. Гейне, у зазначений період зробили Ю. Федькович, І. Нечуй-Левицький, П. Грабовський, Леся Українка тощо. Так, наприклад, Ю. Федьковичу належать переклади чотирьох балад Г. Гейне «Проща до Кевляру», «Валтасар», «Лорелєя», «У тебе алмази і перли»⁴³. Будучи добре обізнаним із німецькою класичною літературою, він перекладав твори Й. Гете, Ф. Шиллера, Л. Уланда, тощо. 1865 р. Ю. Федькович видав у Чернівцях збірку поезій німецькою мовою під назвою «Вірші Ю. Федьковича». Їх високо цинив І. Франко, прихильно відгукувалась на них і австрійська преса. До поетичного доробку письменника належать також переклади німецькою мовою українських народних пісень⁴⁴. Важливе місце в перекладах Лесі Українки займали ліричні пісні Г. Гейне. 1892 р. у Львові вийшла збірка перекладів Лесі Українки і М. Славинського з «Книги пісень» Г. Гейне з циклу «Ліричне інтермеццо»⁴⁵. Лесі Українці належить також переклад поеми Г. Гейне «Атта Троль» й інших творів німецького поета. Того ж 1892 р. І. Франко видав збірку своїх перекладів, до якої увійшли вірші німецького поета і його поема «Німеччина». 1895 р. у Львові в серії «Дрібна бібліотека» вийшла збірка перекладів П. Грабовського «З чужого поля», де були вміщені також переклади з Гейне.

Отже, ХІХ — початок ХХ ст. стали важливим етапом в українсько-німецьких літературних зв'язках. Німецькі письменники у цей час жваво

цікавилися історією й культурою України. Навіть такі окремі факти, як відгуки німецьких учених на перше видання «Енеїди» І. Котляревського, друкування українських пісень у німецьких збірках, переклади творів Т. Шевченка, Марка Вовчка та ін. німецькою мовою, свідчать, що німці були досить обізнані з літературним життям в Україні. Цей процес ознайомлення посилювався в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст., коли були налагоджені контакти діячів української літератури із зарубіжними виданнями, критиками, що відкрило можливість для взаємобміну й взаємозбагачення культурними цінностями. Німецькі митці, перекладачі підтримували зв'язки з українськими колегами, плідно працювали на ниві популяризації і рецепції їхніх творів у німецькомовному світі. Дослідження німецьких авторів давали досить яскраве уявлення про життя і творчість окремих художників слова, викликали інтерес до української літератури загалом.

У досліджуваній період відбувався процес активного сприйняття, вивчення, інтерпретації і поширення спадщини Т. Шевченка у Німеччині. Його глибинна поезія, що безпосередньо живилася із джерел фольклору, щирі, прості й дохідливі образи, які відтворюють суть суспільних явищ і соціально-психологічний сенс людських характерів, сприяли пізнанню німецькими дослідниками історії і культури українського народу. Його твори надихали на переклад багатьох німецьких письменників. Отже, склалися передумови для більш інтенсивного вивчення творів української літератури та їх інтерпретації німецькою мовою.

Своєю чергою німецькі літературні твори публікувалися в українських виданнях у перекладах вітчизняних письменників. Вони значно розширили стильові можливості української літератури, сприяли становленню романтичного напрямку. На поезію українського романтизму мала вплив, прямий чи опосередкований, німецька поезія, що брала початок у творчості Й. Гете, Ф. Шиллера, А. Кернера, Л. Уланда тощо. Трохи згодом із захопленням була зустрінута творчість пізнього романтика Г. Гейне. Водночас українська поезія зберігала високий ступінь національної самобутності, як у змісті, так і в поетиці.

Важливим етапом у розвитку українсько-німецьких літературних зв'язків була діяльність українського письменника І. Франка. Починаючи зі студентських років, протягом усього життя він не припиняв цікавитись німецькою літературою, історією, сучасним йому суспільно-політичним і культурним життям Німеччини. У своїх статтях, написаних для німецьких періодичних видань, І. Франко висвітлював літературне життя в Україні, популяризував у Німеччині українських письменників. Він здійснив низку перекладів, ознайомлюючи українського читача з кращими творами німецької літератури.

¹ *Грицюта Н.* Художня поезія Т. Шевченка в контексті західноєвропейського роману виховання (типологічний аспект) // Збірник праць 30-ої наукової Шевченкової конференції. — Донецьк, 1994; *Погребенник Я.М.* Іван Франко в українсько-німецьких літературних взаєминах. — К., 1998; *Полек В., Ступарик Б.* Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин. — Івано-Франківськ, 1999; *Mykola Zytomrja.* Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen. — Furth / Bayern: Flacius Verlag, 1999; *Прісовський С.* Про типологічну спорідненість поем Шевченка «Сон», «Кавказ» та А. Міцкевича «Поминки» й Г. Гейне «Німеччина» // Збірник праць 33-ої наукової Шевченкової конференції. — Черкаси, 2001.

² *Погребенник Я.* Німецькомовний контекст творчості О. Кобилянської. — Чернівці: «Рута», 2005.

³ *Лопушанський Я.М.* Рецепція української літератури в німецькомовному світі (перша пол. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К.: «Вимір», 2000. — С. 8.

⁴ *Матвійшин О.М.* Українська проза початку ХХ століття в перекладах німецькою мовою: лінгвокультурний вимір. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2011.

⁵ *Зимомря М., Зимомря І.* Рецепція поетичної спадщини Тараса Шевченка в німецькомовному культурному просторі // Слово і час. — 2013. — № 7.

⁶ *Іваницька М.* Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах. — Чернівці: Книги-XXI, 2015. — С. 7, 10.

⁷ Історія української культури: У 5 т. — К.: Наукова думка, 2005. — Т. 4, кн. 2. — С. 9.

⁸ *Брицький П.П., Бочан П.О.* Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVIII–XIX століттях. — Чернівці: Технодрук, 2011. — С. 86.

⁹ *Карпелес Г.* Із праці «Загальна історія літератури» // Світова велич Шевченка. — К.: Держлітвидав, 1964. — Т. 3. — С. 162.

¹⁰ *Зимомря М., Зимомря І.* Вказ. праця. — С. 12–13.

¹¹ Історія української культури. — К.: Наукова думка, 2005. — Т. 4, кн. 2. — С. 51.

¹² *Обріст Й.Г.* Із праці «Український поет Тарас Григорович Шевченко» // Світова велич Шевченка. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. — Т. 3 — С. 17.

¹³ *Гавришиків Б.* Світова слава Т. Шевченка // Жовтень. — 1958. — № 3. — С. 135.

¹⁴ *Обріст Й.Г.* Вказ. праця.

¹⁵ Там само. — С. 19.

¹⁶ Див.: *Погребенник Я.* Шевченко німецькою мовою. — К.: Наукова думка, 1973. — С. 50.

¹⁷ *Зимомря М., Зимомря І.* Вказ. праця. — С. 15.

¹⁸ *Погребенник Я.* З історії перекладання Т.Г. Шевченка німецькою мовою // Архіви України. — К.: Київська правда, 1971. — № 2. — С. 55.

¹⁹ *Погребенник Я.* Карл Еміль Француз як дослідник і популяризатор Шевченка // Радянське літературознавство. — К., 1969. — № 4. — С. 76.

²⁰ *Попов В.Ж.* З історії українсько-австрійських культурних зв'язків (60–80-ті роки ХІХ ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 1991. — Вип. 1. — С. 25.

²¹ *Француз К.Е.* Із праці «Тарас Шевченко» // Світова велич Шевченка. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. — Т. 3. — С. 22.

²² Див.: *Погребенник Я.* Шевченко німецькою мовою. — К.: Наукова думка, 1973. — С. 105.

²³ *Нагірний М.* Співець українського опришківства // Жовтень. — 1972. — № 2. — С. 104.

- ²⁴ Француз К.Е. Из статті «Українські поети» // Світова велич Шевченка. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. — Т. 3. — С. 30.
- ²⁵ Погребенник Я. Листи Юлії Віргінії — перекладачки творів Т. Шевченка // Архіви України. — К.: Київська обласна друкарня. — 1969. — № 4. — С. 60.
- ²⁶ Франко І. Твори: В 20-ти т. — К.: Держлітвидав, 1955. — Т. 17. — С. 144–148.
- ²⁷ Погребенник Я. Листи Юлії Віргінії — перекладачки творів Т. Шевченка // Архіви України. — К.: Київська обласна друкарня. — 1969. — № 4. — С. 63.
- ²⁸ Марко Вовчок. Твори: В 6-ти т. — К.: Держлітвидав, 1956. — Т. 6. — С. 378.
- ²⁹ Зосенко О. Марко Вовчок і зарубіжні літератури. — К.: Видавництво АН УРСР, 1959. — С. 37.
- ³⁰ Там само. — С. 38.
- ³¹ Історія української культури. — К.: Наукова думка, 2005. — Т. 4, кн. 2. — С. 129.
- ³² Зосенко О. Вказ. праця. — С. 96.
- ³³ Кобилянська О. Вибрані твори: В 3-х т. — К.: Держлітвидав, 1952. — Т. III. — С. 300.
- ³⁴ Погребенник Я. Німецькомовний контекст творчості О. Кобилянської. — Чернівці: «Рута», 2005. — С. 61.
- ³⁵ Зосенко О. Вказ. праця. — С. 101.
- ³⁶ Маркович Б.А. Марко Вовчок на Кавказе. — Ставрополь, 1914. — С. 23–25.
- ³⁷ Франко І. Шевченко в німецькій одязі // Літературно-науковий вісник. — Львів, 1904. — Т. 27, кн. 8. — С. 118.
- ³⁸ Історія української культури. — К.: Наукова думка, 2005. — Т. 4, кн. 2. — С. 156.
- ³⁹ Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. — Мюнхен: Logos, 1974. — С. 9.
- ⁴⁰ Полек В., Ступарик Б. Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. — С. 18.
- ⁴¹ Там само. — С. 24.
- ⁴² Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. — К.: Наукова думка, 1976–1986. — Т. 48. — С. 334.
- ⁴³ Гуць Г.Є. Юрій Федькович і західноєвропейська література. — К.: «Вища школа», 1985. — С. 83.
- ⁴⁴ Там само. — С. 23.
- ⁴⁵ Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури. — К.: Видавництво АН УРСР, 1963. — С. 189.

REFERENCES

1. Bondar, M.P., Zahajkevych, M.P., Pylypchuk, R.Ya., Ruban V.V., Selivachov, M.R., & Tymofiienko, V.I. (2005). *Istoriia ukrains'koi kul'tury*. B.Ye. Paton (Ed.). (Vol.4). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Bryts'kyj, P.P., & Bochan, P.O. (2011). *Nimtsi, frantsuzy i anhlijtsi pro Ukrainu ta ukrains'kyj narod u XVIII–XIX stolittiakh*. Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian].
3. Franko, I. (1904). Shevchenko v nimets'kim odiazi. *Literaturno-naukovyj visnyk*, vol. 27, 8 [in Ukrainian].
4. Franko, I. (1955). *Tvory*. (Vol. 17). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oi literatury [in Ukrainian].
5. Franko, I. (1986). *Zibrannia tvoriv*. (Vol.48). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Frantsoz, K.E. (1964). Iz pratsi Taras Shevchenko. *Svitova velych Shevchenka*. (Vol. 3). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oi literatury [in Ukrainian].

7. Frantsoz, K.E. (1964). Iz statti Ukrains'ki poety. *Svitova velych Shevchenka*. (Vol. 3). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oi literatury [in Ukrainian].
8. Havryshkiv, B. (1958). *Svitova slava T.Shevchenka. Zhovten'*, 3 [in Ukrainian].
9. Hrytsiuta, N. (1994). Khudozhnia poeziia T.Shevchenka v konteksti zakhidnoievropejs'koho romanu vykhovannia (typolohichnyj aspekt). Proceedings from *30-a naukova Shevchenkova konferentsiia (27–30 kvitnia 1993 roku)*. Donetsk [in Ukrainian].
10. Huts', H.Ye. (1985). *Yurij Fed'kovych i zakhidnoievropejs'ka literatura*. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
11. Ivanyts'ka, M. (2015). *Osobystist' perekladacha v ukrains'ko-nimets'kykh literaturnykh vzaiemynakh*. Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].
12. Karpeles, H. (1964). Iz pratsi Zahal'na istoriia literatury. *Svitova velych Shevchenka*. (Vol.3). Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].
13. Kobylans'ka, O. (1952). *Vybrani tvory*. (Vol. 3). Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].
14. Lopushans'kyj, Ya.M. (2000). Retseptsii ukrains'koi literatury v nimets'komovnomu sviti (persha pol. XX st.). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
15. Marko Vovchok. (1956). *Tvory*. (Vol. 6). Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].
16. Markovych, B.A. (1914). *Marko Vovchok na Kavkaze*. Stavropol' [in Russian].
17. Matviishyn, O.M. (2011). Ukrains'ka proza pochatku XX stolittia v perekladakh nimets'koiu movoiu: linhvokul'turnyj vymir. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Kyivs'kyj nats. un-t im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
18. Nahirnyj, M. (1972). Spivets' ukrains'koho opryshkivstva. *Zhovten'*, 2 [in Ukrainian].
19. Obrist, J.H. (1964). Iz pratsi Ukrains'kyj poet Taras Hryhorovych Shevchenko. *Svitova velych Shevchenka*. (Vol. 3). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oi literatury [in Ukrainian].
20. Pohrebennyk, Ya. M. (1998). *Ivan Franko v ukrains'ko-nimets'kykh literaturnykh vzaiemynakh*. Kyiv [in Ukrainian].
21. Pohrebennyk, Ya. (1969). Lysty Yulii Virhinii — perekladachky tvoriv T. Shevchenka. *Arkhivy Ukrainy*, 4 [in Ukrainian].
22. Pohrebennyk, Ya. (2005). *Nimets'komovnyj kontekst tvorchoosti O. Kobylans'koi*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
23. Pohrebennyk, Ya. (1973). *Shevchenko nimets'koiu movoiu*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
24. Pohrebennyk, Ya. (1971). Z istorii perekladannia T.H.Shevchenka nimets'koiu movoiu. *Arkhivy Ukrainy*, 2 [in Ukrainian].
25. Poliek, V., & Stuparyk, B. (1999). *Storinky ukrains'ko-nimets'kykh istoryko-kul'turnykh vzaiemyn*. Ivano-Frankivs'k: Nova zorya [in Ukrainian].
26. Popov, V.Zh. (1991). Z istorii ukrains'ko-avstrijs'kykh kul'turnykh zv'iazkiv (60–80-ti roky XIX st.). *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky — International Relations of Ukraine: scientific searches and findings*, 1 [in Ukrainian].
27. Prisovs'kyj, Ye. (2001). Pro typolohichnu sporidnenist' poem Shevchenka Son, Kavkaz ta A.Mitskevycha Pomynky j H.Hejne Nimechchyna. Proceedings from *33-a naukova Shevchenkova konferentsiia (20–22 kvitnia 1999 roku)*. Cherkasy [in Ukrainian].
28. Rudnyts'kyj, L. (1974). *Ivan Franko i nimets'ka literatura*. Miunkhen: Logos [in Ukrainian].
29. Zhuravs'ka, I. (1963). *Lesia Ukrainka ta zarubizhni literatury*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR [in Ukrainian].
30. Zosenko, O. (1959). *Marko Vovchok i zarubizhni literatury*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR [in Ukrainian].

31. Zymomrja, M. (1999) *Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechse-
lseitigkeit von Kulturen*. Furth-Bayern: Flacius Verlag [in Deutsch].

32. Zymomria, M., & Zymomria, I. (2013). Retsepsiia poetychnoi spadschyny Tarasa
Shevchenka v nimets'komovnomu kul'turnomu prostori. *Slovo i chas*, 7 [in Ukrainian].